

ЛЕКСИЧНА СИНОНІМІКА В ІДЮСТИЛІ Є. ГУЦАЛА

У статті з'ясовано роль лексичних синонімів у творенні ідіостилю конкретного письменника. На прикладах дієслівної та іменникової синонімії у творах Є. Гуцала досліджено майстерність письменника в доборі мовного матеріалу для найвлучнішої характеристики зовнішніх та внутрішніх ознак персонажів.

Ключові слова: ідіостиль, лексична синоніміка, процес мовлення.

Серед питань, пов'язаних із вивченням лексичної системи мови, важливе місце відводиться саме лексичній синонімії, оскільки синоніміка, передусім лексична, значною мірою визначає багатство кожної мови. Вивчення синонімів своїм корінням сягає у глибоку давнину, проте лінгвісти знову і знову повертаються до проблеми лексичної синонімії з метою розглянути її під новим кутом зору, вводячи поняття лексичних синонімів у ширші рамки загальної теорії синонімічних засобів мови [1]. Про це свідчать праці багатьох учених [2; 4; 5; 10; 12], у яких досліджено синонімію різних частин мови в цілому чи в межах певного класу.

На необхідність вивчення синоніміки літературної мови неодноразово вказував академік В. В. Виноградов. Він уважав, що саме вивчення лексичної синоніміки є центральним питанням стилістики і семантики, адже, не розібравшись у синонімічних рядах слів і висловів, не можна зрозуміти й засвоїти лексичну систему мови. М. Т. Рильський у передмові до “Матеріалів до синонімічного словника української мови Андрія Багмета” писав, що вміння поставити саме те слово і саме на тому місці – невід'ємна прикмета хорошого стилю, доконечна риса справжнього майстра [11, с. 217].

Мовна майстерність письменника великою мірою визначається саме його вмінням дібрати з розмаїття синонімів загальнонародної мови найточніші слова, які б найкраще виразили те, що він хоче сказати. За допомогою синонімів письменник створює характери, образи героїв, відтінює настрої, змальовує природу. Мовно-образна система художнього твору дає можливість проникнути у світосприймання письменника, збагнути його мовно-естетичні смаки, простежити на цій основі загальні тенденції розвитку лексичної системи української літературної мови. Художній твір, за словами Л. О. Новикова, відтворює світогляд, поетичне бачення дійсності, мову, стиль свого творця [8, с. 12], тому й видається важливим дослідження ролі синонімів у творенні ідіостилю конкретного письменника.

На сьогодні спеціальних досліджень мови творів Є. Гуцала майже немає. Окремі мовні аспекти досліджені в кількох дисертаціях [6; 7; 9], у науковій розвідці [3], в яких автори на матеріалі художньої прози досліджують структуру й семантику складного речення, жанри малої прози, мовно-стилістичні особливості романів сатирично-гумористичного спрямування. Праць, присвячених вивченню синоніміки в ідіостилі Євгена Гуцала, поки що не існує, тому й видається актуальним дослідження лексичної синоніміки в ідіостилі Є. Гуцала. Метою нашої статті є короткий огляд функціонування лексичної синонімії у творах Є. Гуцала як засобу розкриття ідіостилю письменника.

Лексична синоніміка в художніх творах Є. Гуцала надзвичайно багата, про що свідчить не лише кількісний склад синонімічних рядів, широке розгалуження їх, а також своєрідність використання, багатоплановість семантико-стилістичних відтінків синоніма в кожному окремому випадку, виявлення нових, досі ще не описаних можливостей загальномовних, загальноновживаних слів.

Основними в ідіостилі письменника виступають загальномовні, нормативно-літературні лексеми. У мовній тканині художнього твору ці синоніми є своєрідним тлом, на якому повніше відображаються диференційні ознаки синонімічних одиниць, які містять у своєму значенні стилістичний компонент. Для кожної конкретної ситуації письменник відбирає саме ті синонімічні одиниці, які передали б необхідні відтінки, допомогли б авторові реалістично відтворити мову персонажів, дати їм належну характеристику, змалювати різні події, вчинки героїв. Трапляються також стилістично марковані, зокрема усно-розмовні і просторічні синоніми, використання яких пояснюється орієнтацією автора на народномовну основу, що виражається у цілеспрямованій заміні стилістично нейтральних лексем на емоційно-експресивні.

Так, виявлені нами синоніми на позначення процесу мовлення активно вжито як у мові письменника, так і в мові персонажів. На відміну від Словника синонімів української мови, який подає 52 синонімічні одиниці, що є здебільшого розмовними та діалектними одиницями, Є. Гуцало

використовує 102 одиниці, 92 з яких є однослівними, 10 – фразеологізмами, що дорівнюють слову. Серед виявлених 102 одиниць найбільш уживаними є лексеми “говорити” та “казати”. Вони позбавлені додаткових відтінків у значенні і мають найширшу сполучуваність, зокрема з прислівниками: *Казав якомога недбаліше* (Гуц. 1, с. 221); з порівняльними конструкціями, передаючи таким чином радість, лагідність, хвилювання тощо, тобто ті риси, які розкривають сутність українського характеру: *Говорила вона спокійно і тихо, наче аж байдуже; таким тоном можна обговорювати дрібні господарські клопоти* (Гуц. 1, с. 261); *Повитуха була повільна, говорила неквапно, ніби кожне слово діставала десь із глибоких надрів свого розуму* (Гуц. 1, с. 110). Інші члени синонімічного ряду позначають повільність, неквапність у спілкуванні: – *Ну, добре, – зморено мовила Олена Левківна* (Гуц. 1, с. 404); – *Ви така славна жінка, всі вас люблять, усі поважають, – і далі медовим голосом правила Варка* (Гуц. 1, с. 281); – *Ну, гаразд, золото й срібло в тебе не в ціні, – сурмив у калинову сурмоньку дід Гордій* (Гуц. 2, с. 474); – *Жінки такі, – роняє посутенілий лицем Кужільний* (Гуц. 2, с. 183); *А баба Килина, прочитавши твої думки, жєбонить голосом-струмком* (Гуц. 2, с. 510); передають силу голосу: – *Баби! – сказав Дробаха, і голос його аж задзвенів од напруги* (Гуц. 1, с. 86); *То не грім гримів у захмарених високостях, то гриміла баба Килина* (Гуц. 2, с. 475); *Вона лементувала й лементувала, скарги й прокльони сипались з її грудей, як каменючка* (Гуц. 1, с. 46); – *Бо й то радість! – по-півнячому скрикнув Чернега й закашлявся* (Гуц. 1, с. 233); – *Та шкода ж, шкода, – з придихом шепотіла Ганка, й важко було втямити, чого їй шкода...* (Гуц. 1, с. 76); *Напівлежачи, Єлизавета шелестіла зів'ялими словами...* (Гуц. 2, с. 224); спосіб мовлення: *Сказала хрипким, простудженим голосом* (Гуц. 1, с. 297); – *Отак тобі! Отак!* – *злісно сичала Ганка, не відстаючи, – щоб знала, як рогами розмахувати* (Гуц. 1, с. 145); – *Еге ж, задушиш, – сокоче баба, мій тедзь такий, що вкусив – і полетів...* – *Натішусь, натішусь, – сокорить Бахурка* (Гуц. 1, с. 163); – *Ех!* – *злісно видихнув Юхим* (Гуц. 1, с. 243); – *Не пуцу, – глухо видушив* (Гуц. 1, с. 148); – *Люди добрі, вона межу перекопує!* – *рипучим голосом проказала так, наче й справді зверталась до навколишніх людей* (Гуц. 1, с. 46); його тривалість: *Варка ще гомоніла-балакала про молоко...* (Гуц. 1, с. 281); безмістовність: *...але прибігла Бахурка, – вже хтозна-як і пізно було, – прибігла й пошепки заторохтіла* (Гуц. 1, с. 93); – *А з ким же я балакаю? Бурмочу сама до себе, та й годі* (Гуц. 1, с. 93); – *Ось дзеркало, еге: – пробелькотав чи то прохарамаркав мій язик* (Гуц. 4, с. 34); *Той муркне, той буркне, той кахикне* (Гуц. 4, с. 55); *А ти не дуже, – без тієї злості, що перше, промимрив чоловік* (Гуц. 1, с. 244).

Не менш цікавими є лексеми на позначення руху, переміщення, що об'єднуються словом-показником “*ити*”. Словник синонімів української мови подає до цього слова-показника “*ити*” 28 одиниць, тоді як синонімічні ряди Є. Гуцала містять 71 одиницю. Вони містять у собі найрізноманітніші семантико-стилістичні відтінки. Так, нейтральним є слово-стимул “*ити*”, яке констатує лише одноразовий, неповторюваний рух. Однак його значення може підсилюватись удало підібраними прислівниками і порівняннями, тобто відповідними природженнями. Яскраво це проявляється в таких контекстах: *Сутулий, на журавлиних ногах, Чолій їде, наче велика птаха, яка звикла літати, а тут доводиться ступати по землі* (Гуц. 2, с. 38); *Ходить так, наче ступити по цій землі боїться* (Гуц. 1, с. 136); *Ген далеко попереду пішов дідуньо, сивенька голова світиться, почимчикував дідуньо, як журавель...* (Гуц. 2, с. 40); *Ступала так, наче підлога ось-ось провалиться під ногами* (Гуц. 2, с. 198); *Накульгуючи й тягнучи ліву ногу, наче плугом землю орючи, Гордій подався до буфета по пляшку* (Гуц. 4, с. 21); *Чапєє, наче качка, до лавчини під вишнею, всідається, притаковлюючи глечик на колінах...* (Гуц. 3, с. 111); *Бабця дрібцювала плавною ходою – так качечка пливе по поверхні води* (Гуц. 2, с. 205); *Бахурка сумно пошкрьогала додому* (Гуц. 1, с. 82). Значна група синонімів позначає швидкий рух: *Лишень поглянь, яка молодичка ген-ген почесала, як моторно перебирає ногами* (Гуц. 2, с. 332); *Старий куди пошлють щодуху чухрав і шепотів...* (Гуц. 4, с. 238); *Погомоніли про всяку всячину, вже гість подався, як баба Мокрина проворно пошнуркувала слідом за ним надвір* (Гуц. 2, с. 194); досить чисельною є і група синонімів на позначення повільного, розміреного руху: *То почовгала вона в хату, а я слідом за нею...* (Гуц. 3, с. 113); *Поститав – і потюпачив своєю дорогою...* (Гуц. 2, с. 48); *... розуміюче мовив чоловік та й потягнув уздовж сільської околиці, мимо садків* (Гуц. 1, с. 531); *Старий Тодос повернувся й подибуляв до хати* (Гуц. 1, с. 46); *Старий Балаба посунув у ніч* (Гуц. 2, с. 43). Окрему групу складають семантико-стилістичні синоніми на позначення повторюваного, тривалого руху в різних напрямках: *До світання Ганка заснути не могла... А тільки засіріло, тинялася по обійстю* (Гуц. 1, с. 95); *Подалася за теличкою до короварні, там проникала цілий день* (Гуц. 1, с. 82).

Іменникова синоніміка творів Є. Гуцала є менш розгалуженою, ніж дієслівна. Синонімічні ряди іменників здебільшого малокомпонентні, часто включають в себе, крім слова-показника, діалектні

слова: *Сам дався! Сам дався!* – дзвеніла дівчинка, *острашливо й щасливо поглядаючи на півня*. *Бо ж тримала на руках не просто свійську птицю, а й отой сурмистий пекучий крик, схований у грудях та в лункій горлянці; Онука з клубком живого вогню на оберемку подалась надвір* (Гуц. 2, с. 243); *Великий когут сидів на верхній жердині похилених воріт і дивився на дівчинку випуклими крижалочками порських очей* (Гуц. 2, с. 242). Не менш цікавим, на нашу думку, є синонімічний ряд *заєць* – *поплигайло, вухатий, вухань, довговухий, зухвалець*, до складу якого, як бачимо, крім нейтрального слова *заєць*, уходять ласкаві, зменшені народні назви *вухань, поплигайло* та авторський синонім *зухвалець*: *Заєць вискочив із-під куца, покотився-покотився* (Гуц. 1, с. 263); *Те сіре зизооке поплигайло не пробудило в ньому нічого...* (Гуц. 1, с. 264); *Але тому, що могутній страх гніздився в кожній клітинці вухатого, тому що той страх підстьобував його, гнав, легким болем розривав груди, лапи,... то заєць мчав сильно й рівно* (Гуц. 2, с. 256); *Про те, хто попав у зайця, не сперечалися: якось усім було шкода сірого вуханя* (Гуц. 2, с. 259); *... довговухий, звинувшись, вирвався, впав на дорогу...* (Гуц. 2, с. 260); *... вона чекала, коли ж нарешті зловить отого зухвальця* (Гуц. 2, с. 258).

Отже, у мові художнього твору синоніми є важливим стилістичним засобом. Завдяки широкому використанню лексичних синонімів Є. Гуцалові вдалося дуже яскраво показати все багатство семантичних відтінків та експресивно-стилістичних забарвлень, емоційних звучань і колоритної образності народного мовлення. Упадає в око розгалуженість синонімічних рядів дієслівної лексики, спрямованих на відтворення найрізноманітніших динамічних ознак, зокрема процесу мовлення, переміщення. Це трапляється як в описах персонажів, так і в описах природи та оточення людини. Іменникова синонімія відрізняється від синонімічних рядів дієслів як кількісним, так і якісним складом. У той час, як дієслівні синоніми здебільшого семантичні, то іменникова синонімія представлена здебільшого стилістичними синонімами. А багатство дієслівної та іменникової синоніміки в творах художньої літератури є показником майстерності письменника в доборі мовного матеріалу, бездоганного знання рідної мови, уміння скористатися живим народним словом і влучно передати думки, а отже, стає виразником його ідіостилію.

Усебічне вивчення авторських ідіостилів – актуальне завдання сучасної лінгвістики, а тому подальше дослідження творчості Є. Гуцала допоможе з'ясувати роль не лише лексичної синонімії, але й інших мовних засобів у структуруванні ідіостилію письменника.

ЛІТЕРАТУРА

1. Апресян Ю. Д. Избранные труды. Лексическая семантика : 2-е изд., испр. и доп. – Т. 1 / Ю. Д. Апресян. – М. : Школа “Языки русской культуры”, ИФ “Восточная литература” РАН, 1995. – VIII с. – 472 с.
2. Бевзенко А. Т. Лексична синоніміка художнього твору / А. Т. Бевзенко. – Одеса, 1972. – 63 с.
3. Бойцун І. Є. Психологічний портрет “дітей війни” у творах Є. Гуцала / І. Є. Бойцун. – Луганськ : Шлях, 2002. – 40 с.
4. Буткова Г. В. Лексические синонимы в произведениях Ю. Яновского / Опыт функционально-семантического анализа : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Галина Василівна Буткова. – К., 1990. – 207 с.
5. Ільїн В. С. До питання синоніміки Шевченка / В. С. Ільїн // Наукові записки КДУ : зб. філол. фак. – № 1. – 1939. – 375 с.
6. Морозова Н. В. Структура та семантика складного речення в ідіостилі Євгена Гуцала (на матеріалі художньої прози) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Н. В. Морозова. – К., 2006. – 195 с.
7. Навроцька Н. П. Мала проза Є. Гуцала. Поетика жанру : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Н. П. Навроцька. – К., 2001. – 19 с.
8. Новиков Л. А. Художественный текст и его анализ / Л. А. Новиков. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 304 с.
9. Попович А. С. Мовностилістичні особливості української сатирично-гумористичної прози (на матеріалі романів Є. Гуцала та О. Черногуза) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / А. С. Попович. – К., 2001. – 20 с.
10. Порожнюк А. Л. Синонимические прилагательные в произведениях О. Гончара “Прапорonoсці” і “Тронка” : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.02 “Русский язык” / А. Л. Порожнюк – Ужгород, 1986. – 15 с.
11. Рильський М. Т. Передмова до “Матеріалів до синонімічного словника української мови” А. Багмета / М. Т. Рильський // Вітчизна. – 1959. – № 2. – С. 217.
12. Фашенко М. М. Аналіз лексики художнього твору / М. М. Фашенко. – Одеса, 1972. – 38 с.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гуц. – Гуцало Є. Вибрані твори. Т. 1. / Є. Гуцало. – К. : Радянський письменник, 1987. – 527 с.
2. Гуц. – Гуцало Є. Вибрані твори. Т. 2. / Є. Гуцало. – К. : Радянський письменник, 1987. – 571 с.

3. Гуц. – Гуцало Є. Твори : в 5 т. Т. 3 : повісті, роман / Є. Гуцало. – К. : Дніпро, 1997. – 461 с.
 4. Гуц. – Гуцало Є. Твори : в 5 т. Т. 4 : романи / Є. Гуцало. – К. : Дніпро, 1997. – 686 с.

Nina Pashkovska

Lexical synonymy in the idiostyle of Ye. Hutsalo

The role of lexical synonyms as means of expressing the author's idiostyle is regarded in the article. The writer's artistic skill in selecting linguistic material for the characterization of external and internal features of the characters is considered on the examples of verbal and substantive synonymy in the works of Ye. Hutsalo.

Key words: idiostyle, lexical synonymy, the process of speech.

Ірина Буяр

ІНВЕНТАРИЗАЦІЯ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОЇ ГРУПИ ІМЕННИКІВ ОЦІНКИ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

У статті подано результати процедури інвентаризації іменників оцінки в англійській мові за допомогою статистичних методів, які передбачають використання кількісних формул під час опрацювання лексикографічних джерел.

Ключові слова: інвентаризація, вага компонента, ЛСГ.

У семантичній структурі мови розрізняють такі різносистемні лексичні угруповання, як семантичні поля, лексико-семантичні групи, синонімічні ряди та парадигми. Предметом нашої статті є аналіз структури лексико-семантичного поля оцінки, а саме його складової – лексико-семантичної групи іменників оцінки.

Варто зазначити, що дослідженню логіко-лінгвістичної категорії оцінки присвячені наукові праці Н. Авганової, Н. Вишиваної, Л. Киричук, Т. Космеди, М. Крамаренко, А. Лукенчук, І. Онищенко, О. Островської, У. Соловій, Л. Соловійової, О. Трунової, В. Федосеева та ін. Проте, більшість дослідників здійснювали лише кількісний підрахунок отриманих емпіричних результатів.

У нашому дослідженні вперше проведено інвентаризацію лексико-семантичного поля оцінки за допомогою статистичних методів із залученням усіх чотирьох номінативних частин мови, тоді як попередники вивчали лише прикметники. Метою нашої статті є аналіз даних, одержаних у ході проведення інвентаризації іменників, які містять сему оцінки, на основі тлумачних словників британського та американського варіантів сучасної англійської мови.

Загалом виділяють три основні методи інвентаризації лексичних мікросистем у сучасній лінгвістиці: психофізіологічний, психолінгвістичний і лінгвістичний [3, с. 226]. У процесі застосування двох перших методів необхідно залучати значну кількість носіїв мови для отримання достовірних результатів дослідження, що суттєво ускладнює їхнє використання в іноземних мовах. Формалізована лінгвістична процедура інвентаризації, використана в нашому дослідженні, ґрунтується на використанні словникових дефініцій. При цьому компонентний аналіз словникових визначень може здійснюватися на основі одного або декількох словників. Під час використання одного словника компоненти, які ідентифікують слова та належать до тієї самої семантичної сфери, будуть показані неповно й непослідовно. До того ж, отримані внаслідок цього лексичні угруповання не завжди відповідають інтуїтивним уявленням носіїв мови [5, с. 52]. Це робить доцільним використання якомога більшої кількості словників для отримання об'єктивних даних.

Алгоритм інвентаризації ЛСГ складається з таких етапів.

1. Визначення домінанти (імені) групи.
2. Формування вихідного списку на основі одномовних (тлумачних та синонімічних) словників.
3. Визначення ядерного та центрального складу ЛСГ.
4. Формування периферійного складу групи [2].

У процесі визначення складу ЛСГ іменників оцінки в сучасній англійській мові передовсім було встановлено домінанти цієї групи за допомогою двомовних словників М. І. Балли “Англо-український словник”, Є. Ф. Попова, М. І. Балли “Великий українсько-англійський словник” тощо. Ними стали лексеми *goodness – evil* відповідно, які, на нашу думку, виражають узагальнену ознаку цього ряду семантично подібних лексем. Також нами було прийнято за домінанти прикметники